

STUDIE

Šlechtická usadba v Rusku 20. století jako příklad kontinuity a diskontinuity

ZBYNĚK VYDRA

Filozofická fakulta Univerzity Pardubice, Ústav historických věd

Countryside Mansions of The 20th Century Russian Nobility as An Example of Continuity and Discontinuity

Family mansions have traditionally played a central role in aristocratic family memory. Russian nobility was no exception to this, with country estates (usadby) playing a special role. The country estate was a place where the aristocrats spent a substantial part of their childhood, a place of pleasant memories, and a sort of constant in family life across the generations. Thus, it was kept in family memory and had a secure place in it. At the same time, the estate itself was a place of memory, for it kept memories of previous generations of the family. Therefore, the paper deals with two fundamental problems. The first one is the role of a country mansion in ancestral memory, especially how a memory of a particular mansion have been passed down between the generations and how the image of a family mansion as a “nest” has transformed in the turbulent times of the late 19th century, through revolutions and up until the present times. The second one is a broader public discourse about nobility, its history and place in society. This discourse is presented through the image of country estates in the collective memory of nobility and the historical memory of society. The intention was to de-

monstrate the continuity and discontinuity in memory in the 20th century; therefore the article is divided into three parts: country estate in the collective memory in Imperial Russia, in the Soviet era, and in post-Soviet times. The article is based mainly on personal sources (unpublished diaries from Russian archives, correspondence, memoirs, etc.).

Keywords: Russia, 20th century, Russian nobility, country estates, collective memory, historical memory

Život šlechty je stěží představitelný bez honosných sídel. Městské paláce i venkovské zámky sloužily ke každodennímu životu a plnily reprezentativní roli. V různé míře vyjadřovaly společenské postavení rodu, zhmotňovaly jeho rodovou paměť i historickou roli ve společnosti. Šlechta byla s venkovem tradičně ekonomicky spojena a měla ve zvyku pobývat část roku na některém z venkovských sídel. Nejinak tomu bylo v Rusku, kde se život šlechty zásadně proměnil v 18. století. Car-imperátor Petr I. Veliký ji přinutil převzít evropské mravy a současně ji svázal se službou státu.¹ V pozdější době byly povinnosti šlechty vůči státu zmírněny a naopak vzrostla šlechtická privilegia. Petr III. zrušil služebnou povinnost (1762) a Kateřina II. Šlechtickou chartou (1785) darovala šlechtě stavovskou samosprávu a posílila její sociální výlučnost v ruské společnosti.² Šlechta vstoupila do „zlatého věku“, v němž se mohla nerušeně věnovat správě svých statků. Právě v té době došlo v největší míře k budování šlechtických venkovských sídel – usaděb. V následujících desetiletích se vytvářela silná emoční identifikace šlechty s venkovem a venkovským sídlem.³ Jelikož toto sepětí vydrželo až do 20. století, představují venkovské usadby vhodný předmět pro úvahy o kontinuitě a diskontinuitě. A to nejen v rámci vývoje šlechtické kultury, ale v širším kontextu proměn historické paměti ruské společnosti.

Definice usadby není jednoznačná. Čeština ji překládá jako „venkovské sídlo“, „dvorec“, „panské sídlo“ či „usedlost“.⁴ V českém kulturním kontextu „usedlost“ evokuje spíše stavbu vesnického typu a pro šlechtické sídlo bychom takové pojmenování s největší pravděpodobností nepoužili. Naopak v českém prostředí

1 Lindsey HUGHES, *Peter the Great. A biography*, New Haven – London 2004, s. 165–167.

2 Simon DIXON, *Catherine the Great*, London 2009, s. 118–119, 271; Isabel de MADARIAGA, *Russia in the Age of Catherine the Great*, revised edition, London 2003, s. 22–23, 88, 295–299.

3 Michael HUGHES, *The Russian Nobility and the Russian Countryside. Ambivalences and Orientations*, Journal of European Studies 36, 2006, č. 2, s. 115–137; Priscilla ROOSEVELT, *Life on the Russian Country Estate. A Social and Cultural History*, New Haven – London, 1995.

4 *Rusko-český slovník, Rusko-český slovar*, 3. vyd., Moskva 1985, s. 670.

běžně užívané označení „zámek“ zase není vždy vhodné pro ruské poměry. Zatímco některé usadby jednoznačně nesly parametry zámku (Ostankino, Kuskovo, Archangelskoje), jiné byly podstatně skromnější a odpovídaly tedy středoevropskému pojetí venkovského statku či usedlosti.

I proto se v ruské literatuře usadba mnohdy objevuje s přívlastkem: šlechtická (dvorjanskaja), kupecká (kupečeskaja) a rolnická (krestjanskaja). Pravidlem bylo, že usadba se nacházela mimo město, takže rozlišení městská / venkovská ztrácí opodstatnění (angličtina běžně překládá slovo usadba jako „country estate“). Je zřejmé, že najít jednoslovný český ekvivalent plně vystihující podstatu originálu není snadné a budeme se proto držet ruského slova usadba.

Ruská odborná literatura zabývající se usadbami téměř nepoužívá označení „zámek“ (zamak). Výjimkami jsou nové usadby budované na konci 19. století v historizujících slozích podle modelu francouzských či anglických aristokratických sídel (např. Muromcevo ve vladimirské gubernii). Avšak i v těchto případech se označení zámek příliš neujalo.⁵ Pokud šlo o skutečně rozsáhlé usadby jako je Ostankino, Kuskovo či Archangelskoje, je možné se setkat s pojmem „palácový a parkový komplex“ (dvorcovo-parkovj ensembl). V takovém případě je chápán jako usadba celek, jehož hlavní budova se obvykle označuje „palác“. Týká se to třeba šeremetěvského Ostankina.⁶ Je tedy zřejmé, že terminologie nebyla a není jednotná.

Deníky a memoáry jasně dokazují integrální a důležité místo usaděb ve šlechtické kolektivní paměti. Psaní deníků a pamětí neoddělitelně patřilo do světa šlechty coby forma sebereflexe, poselství dalším generacím rodu i jako literární vyjádření. V Rusku tomu nebylo výjimkou a různé memoárové texty byly vydávány, většinou časopisecky, již během 19. století. Šlechtické memoáry velice často měly podobu rodinné kroniky (semejnjaja chronika) inspirované literárními díly Sergeje Timofejeviče Aksakova a Lva Nikolajeviče Tolstého.⁷ Držely se obvyklého narativu: autor – bez ohledu na to, zda se jednalo o muže či ženu – nejprve představil svůj rod, především generace prarodičů a rodičů, případně zmínil ještě další významné příbuzné. Teprve poté přešel k vlastnímu životu a popisu dětství, dospívání, studií a dalších životních osudů. Model „kroniky“ převládal od poloviny 19. století až do doby emigrace po revoluci roku 1917. Memoáry v podobě rodinné kroniky nebyly

5 Srov. Marija V. NAŠČOKINA, *Russkije „zamki“*, Naše nasledije, 2018, č. 126, s. 115–123.

6 Igor E. GRABAR, *Ostankinskij dvorec*, Staryje gody, maj-ijun 1910, s. 5–37.

7 Sergej T. AKSAKOV, *Semejnaja chronika. Detskije gody Bagrova-vnuka*, in: Polnoje sobranije sočiněnij, vol. 1, Moskva 1966; Lev N. TOLSTOJ, *Detstvo*, in: Polnoje sobranije sočiněnij, vol. 1, Moskva 1935 (česky L. N. TOLSTOJ, *Dětství. Chlapectví. Jmoštsví*, in: Spisy Lva Nikolajeviče Tolstého, svazek 1, Praha 1955).

moderními autobiografiemi. Nepojednávaly výlučně nebo primárně o pisateli, nýbrž měly širší záběr a snažily se být reflexí doby. ~~Rovněž představovaly kamínek do mozaiky rodové a kolektivní paměti. V tom se ruská memoárová literatura podobala té francouzské z doby restaurace monarchie po roce 1814.~~⁸

V memoárech se tradičně vyskytovaly pasáže věnované rodinným a konkrétně venkovským sídlům. Když kněžna Lidija Leonidovna Vasilčikova (1886–1948) sepisovala ve francouzském exilu své paměti, věnovala v nich mnoho stran rodovému venkovskému sídlu Lotarevu.⁹ Kníže Michail Vladimirovič Golicyň (1873–1942) a jeho syn Sergej (1909–1989) vzpomínali každý zvláště na Petrovskoje a Bučalki.¹⁰ Hrabě Pavel Nikolajevič Grabbe (1902–1979) jednu kapitulu věnoval usadbě Vasilevskoje.¹¹ Seznam by mohl být výrazně delší.¹²

Memoáry, spolu s dalšími ego-dokumenty, dobře slouží k rekonstrukci role, jakou zaujímalo šlechtické sídlo v rodinné paměti. Ukazují, jak se usadba stávala místem identifikace aristokracie s Ruskem. Jednalo se o několikanásobné místo paměti: individuální a rodinné. Specifickou roli sehrávaly vzpomínky na dětství. Teoretickým východiskem jsou klasické práce paměťových studií, počínaje Mauricem Halbwachsem a Pierrem Norou.¹³ Halbwachs označil šlechtu za unikátní sociální skupinu a hlavního reprezentanta kolektivní paměti.¹⁴ Ruská šlechta sice měla oproti západoevropské šlechtě jasná specifika a především díky své početnosti mnohem výraznější vnitřní heterogenitu, přesto je Halbwachsovův přístup aplikovatelný i na ruské poměry. Zejména aristokratická elita disponovala silným kolektivním vědomím díky existenci stavovských orgánů šlechtické samosprávy a těsným rodovým vazbám. Právě proto je tato relativně jasně definovaná skupina v centru naší

8 Ke šlechtickému vzpomínání ve Francii srov. Véronique CHURCH-DUPLESSIS, *Aristocrats into Modernity: French Émigrés and the Refashioning of Noble Identities*, PhD Thesis, University of Toronto 2016.

9 Lidija L. VASILČIKOVA, *Isčeznuščaja Rossija. Vospominaniia kniagini Lidii Leonidovny Vasilčikovoi 1886–1919*, Sankt-Petěrburg 1995.

10 Michail V. GOLICYŇ, *Moji vospominanija (1873–1917)*, Moskva 2007; Sergej M. GOLICYŇ, *Zapiski ucelešego*, Naše nasledije, 2000, č. 54, s. 44–77; 2000, č. 55, s. 99–115; 2001, č. 57, s. 95–113.

11 Paul GRABBE, *Windows on the River Neva. A memoir by Paul Grabbe*, New York 1977, s. 38–55.

12 Emmanuel P. BENNIGSEN, *Zapiski 1875–1917*, Moskva 2018; Alexandr D. GOLICYŇ, *Vospominanija*, Moskva 2008; Alexej V. OBOLENSKIJ, *Moji vospominanija*, Stockholm 1961.

13 Maurice HALBWACHS, *On Collective Memory*, Chicago – London 1992; Pierre NORA, *Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire*, Representations 26, 1989, s. 7–24.

14 M. HALBWACHS, *On Collective Memory*, s. 128.

pozornosti.¹⁵ Současně však s rezervou přijímáme Halbwachsem i Norou zdůrazňovanou dichotomii kolektivní a historické paměti. V souladu s některými ~~revizionisty~~ (Susan Crane, Noa Gedi a Yigal Elam, Wulf Kansteiner) se domníváme, že kolektivní i historická paměť mohou existovat paralelně, vzájemně se ovlivňovat a prostupovat.¹⁶

V naší studii se prolínají dvě hlavní výkladové linie: první zaměřená na usadby jako památky hmotné kultury a druhá ukazující jejich místo v kolektivní paměti šlechty, resp. v historické paměti ruské společnosti. Jedna bez druhé nemůže dost dobře fungovat. Časově se pohybujeme především na půdorysu 20. století, nicméně při představení typologie usaděb se musíme nutně krátce vydat i do starší doby konce 18. a počátku 19. století.

Nostalgie v čase krize a úpadku? Usadba v kolektivní paměti v době předrevoluční

V letech bezprostředně předcházejících první světové válce, kdy zesílil veřejný zájem o šlechtickou kulturu, byl jedním z hlavních expertů na historii usaděb baron Nikolaj Nikolajevič Wrangel (1880–1915), kunsthistorik-amatér.¹⁷ Wrangel byl sběratelem umění, organizátorem výstav a autorem výstavních katalogů. V letech 1906–1908 pracoval v Ermitáži v oddělení krajinomalby. Byl redaktorem časopisu *Apollon* (1911–1912) a do různých periodik napsal více jak šedesát studií. Syntetizující charakter ve Wrangelově tvorbě měla rozsáhlá stať *Staré usadby*.¹⁸ Wrangel s existencí usaděb spojoval přítomnost starého umění a ztotožňoval usadby s obdobím od Petra I. Velikého do zrušení nevolnictví. Vrcholnou fází jejich vývoje kladl

15 Srov. Dominic LIEVEN, *The Elites*, in: Idem (ed.), *Cambridge History of Russia*, vol. 2, *Imperial Russia 1689–1914*, Cambridge 2006, s. 232–234.

16 Srov. Susan CRANE, *Writing the Individual Back into Collective Memory*, *American Historical Review* 102, 1997, č. 5, s. 1372–1385; Noa GEDI – Yigal ELAM, *Collective Memory – What Is It?*, *History and Theory* 8, 1996, s. 30–50; Wulf KANSTEINER, *Finding Meaning in Memory. A Methodological Critique of Collective Memory Studies*, *History and Theory* 41, 2002, s. 179–197.

17 Byl mladším bratrem známého bělogvardějského generála Petra Nikolajeviče Wrangela. Základní biografická studie o Wrangelovi: Irina A. ZOLOTINKINA, „*Monoklem osteklivšij glaz...*“ *Nikolaj Vrangel, baron i iskusstvoved*, Naše nasledije, 2004, č. 69.

18 Studii rozdělil na tři části: *Šlechtické Rusko, Ruská žena v umění, Cizinci v Rusku v 18. století*. Srov. Nikolaj N. VRANGEL, *Staryje usadby*, in: *Istorija russkich usaděb i pomestij*, Moskva 2009, s. 8–134.

do doby Kateřiny II.: „[...] jasně vidíme, jak vysoká byla kultura kateřinské doby a jak strašně nízko jsme od té doby klesli. Ve starém Rusku byly momenty, kdy Rusové dokázali vytvořit svými rukama i za pomoci jiných umění srovnatelné se západním. Pravda, nemůžeme to říci o celkové úrovni šlechtického Ruska, ale všude byly výjimky, které už nejsou.“¹⁹ Rok 1861 byl pro Wrangela jasným milníkem; po zrušení nevolnictví následoval už jen naprosto jasný úpadek šlechtické kultury a světa usaděb.²⁰

Současná historiografie už přistupuje k historii usaděb v širší časové perspektivě, čehož se držíme i my. Historička dějin umění Naděžda Zavjalova rozlišuje tři fáze kultury usaděb: klasicistní (poslední třetina 18. století), romantickou (první třetina 19. století) a post-emancipační od zrušení nevolnictví až do první světové války. Této poslední fázi přiznává charakter krizové fáze, kdy došlo ke „krizi života v usaděbách a začala zanikat jejich kultura“. Nicméně i v této třetí fázi vznikaly nové usaděby umělecké hodnoty. Slohově se lišily od starých s ohledem na proměnu estetického cítění majitelů a stavitelů, důležité však bylo, že existovala kontinuita kultury usaděb.

Staré usaděby z 18. století byly stavěny převážně v klasicistním slohu. Řada z nich byla později dávana za příklad symbiotického spojení architektury a krajiny. Vzorovými usaděbami v tomto směru bylo Archangelskoje u Moskvy, patřící Jusupovům,²¹ či šeremetěvské Ostankino a Kuskovo. Svou výstavností a velikostí představovaly nejvyšší úroveň šlechtické venkovské kultury. Jednalo se o rozsáhlé architektonické komplexy s hlavním obytným domem, řadou hospodářských stavení a rozsáhlou zahradou či parkem. Vzorovými usaděbami klasicistního období byly např. Serednikovo,²² Michajlovka v charkovské gubernii,²³ nebo Dikaňka v poltavské gubernii.²⁴

Klasicistní usaděby si většinou udržely původní podobu, pokud nebyly výrazně poničeny. V případě renovace mohlo dojít i k přestavbě podle v té době mód-

19 Ibidem, s. 33–34.

20 Ibidem, s. 56–57.

21 V Archangelském bylo po roce 1919 muzeum, od roku 1934 sanatorium Rudé armády a po roce 1945 komplex využíval sportovní klub CSKA Moskva (fotbalové i hokejové mužstvo).

22 Původními majiteli byli Vsevoložští, po nich Saltykovové a od roku 1825 Stolypinové. Do Serednikova často jezdil Lermontov a dětství tam trávil Petr Arkadjevič Stolypin, předseda ruské vlády v letech 1906–1911. Srov. *Srednikovo*, Stolica i usadba, 15. 12. 1913, č. 1, s. 1–4.

23 Poslední majitel před revolucí hrabě Alexej Vasiljevič Kapnist (1878–1959). Srov. *Michajlovka*, Stolica i usadba, 15. 4. 1916, č. 56, s. 3–10.

24 Posledním předrevolučním majitelem byl kníže Viktor Sergejevič Kočubej (1860–1923). Srov. *Dikaňka*, Stolica i usadba, 15. 9. 1916, č. 66, s. 3–8.

ních slohů. Příkladem může být usadba Marfino u Moskvy. Byla vystavěna ve druhé polovině 18. století. Jejími majiteli byli Saltykovové. Tehdy Marfino zažilo největší slávu coby umělecké a společenské centrum. Usadba zpustla po napoleonském vpádu v roce 1812, když bylo panství obsazeno a vykradeno francouzskými vojáky. Ve 30. a 40. letech majetek přešel do rukou hrabat Paninů a tehdy došlo k razantní obnově usadby v duchu romantismu. Hlavní budova dostala podobu novogotického zámku. Rekonstrukci řídil moskevský architekt Michail Dorimedontovič Bykovskij (1801–1885), předtím projektující stavby pro panství Paninů ve smolenské gubernii.²⁵

Nové usadby konce 19. století byly hojně budovány v historizujících slozích. Silný byl vliv francouzské renesanční architektury, její oblíba vzrostla především v 80. letech 19. století (např. usadba Čerkaskoje v penzenské gubernii nebo Vasiljevskoje (Marjino) knížat Ščerbatovů).²⁶ Významným tvůrcem nových usaděb byl architekt Petr Samojlovič Bojcov (1849 – po roce 1918). Mezi jeho stavby patřily usadby Muromcevo a Podušino (podle majitelů známé též jako usadba Meyendorff). Podílel se i na stavbě Lotareva knížat Vjazemských.²⁷ Bojcov se inspiroval především francouzskou renesancí, ale vliv anglické zámecké architektury byl v jeho díle rovněž patrný. Výsledkem bylo eklektické Muromcevo, sice převážně francouzské, ovšem s východním křídlem postaveným podle vzoru věže skotského zámku Balmoral.²⁸ Muromcevo bylo postaveno pro plukovníka carské gardy Vladimira Semjonoviče Chrapovického (1858–1922), posledního maršálka šlechty vladimírské gubernie a významného podnikatele v lesním průmyslu. S osmdesáti pokoji v hlavní budově se jednalo o největší usadbu zbudovanou v Rusku po roce 1861.²⁹

Historizující slohy byly všeobecně oblíbené a v některých případech jim padla za obětí původní podoba usadby. Když cukrovarník Leopold König (1821–1903) získal v roce 1881 Šarovku v charkovské gubernii, nechal si ji přestavět v novogotickém stylu. Rozsáhlá renovace byla dokončena roku 1912.³⁰ Jiné stavby po-

25 Olga KARRASK, *Usadba Marfino*, Naše nasledije, 2000, č. 53, s. 28–37.

26 M. V. NAŠČOKINA, *Russkije „zamki“*, s. 116–117, 120–121.

27 O. E. KLIMOV – V. M. MŽELSKIJ, *Osobnosti architekturnogo ubranstva glavnogo doma usadby Podušino*, Russkaja usadba 12 (28), 2006, s. 622–662. O architektonických projektech Bojцова srov. M. V. NAŠČOKINA, *Russkije „zamki“*, s. 115–123.

28 Bojcov pobýval v Anglii, nicméně inspiraci čerpal především z literatury, např. z díla Josepha Nashe (1809–1878), jehož knihy se nacházely v ščerbatovské knihovně ve Vasilevském. M. V. NAŠČOKINA, *Russkije „zamki“*, s. 120–121.

29 Marija V. NAŠČOKINA, *Zamok v Muromceve i jeho zapadnoevropejskije prototypy*, Russkaja usadba 13–14 (29–30), 2008, s. 669–695. Chrapovickij zemřel v emigraci ve Wiesbadenu.

30 Srov. *Šarovka*, Stolica i usadba, 20. 1. 1915, č. 26, s. 3–8.

čátku století byly ovlivněny módní secesí a mnohdy působily značně exoticky. Jmenujme např. vilu Selezněvku (v majetku K. L. Mscichovského) v jekatěrinoslavské gubernii silně připomínající vilu typickou pro oblast Středomoří.³¹ Secesní prvky, byť v menší míře, byly k vidění také na známé usadbě Nataljevka. Ta patřila cukrovarnickému magnátovi Pavlu Ivanoviči Charitoněnkovi (1852–1914). Jednalo se o jednu z posledních velkých usaděb (rozloha 84 ha) dokončených do začátku první světové války. Jedním z architektů přestavby usadby, dokončené v roce 1913,³² byl Alexej Viktorovič Ščusev (1873–1949), později úspěšný sovětský architekt.³³

Hodnocení třetí fáze historie usaděb představuje problém vyplývající z obecnější debaty o osudu šlechty a elit v pozdně-carském Rusku. Do jaké míry se šlechta a celá šlechtická kultura nacházely v úpadku? Diskuze na toto téma probíhala už na konci 19. století – nejprve se jednalo o politicko-společenskou debatu o vztahu stát – šlechta a roli šlechty v současné i budoucí společnosti. Následovala historiografická reflexe, která postupem let přesáhla hranice Ruska, a nikdy nedospěla k jednotnému názoru. V marxisticko-leninské historiografii vládlo paradigma o úpadku šlechtické ekonomiky a z toho vyplývajícím politickém pádu.³⁴ Částečně se tohoto paradigmatu držela i nemarxistická historiografie.³⁵ Paralelně však existovaly i alternativní pohledy dokazující schopnost šlechty, nebo alespoň aristokratické elity, adaptovat se na změnu společenských podmínek po zrušení nevolnictví.³⁶ Šlechta sice ztrácela své majetky už před zrušením nevolnictví a po něm to bylo ještě výraznější, různé aristokratické rodiny nicméně inovovaly své zemědělské podnikání, investovaly do průmyslu, kupovaly cenné papíry nebo nemovitosti ve městech a získávaly prostředky z činžovních nájmu. Lze tedy hovořit o sociální a ekonomické adaptaci aristokracie v průmyslovém věku. Primární hrozba pro aristokracii v Rusku před první světovou válkou nebyla tudíž ekonomická, nýbrž poli-

31 Dnešní luhanská oblast na východě Ukrajiny. Posledním majitelem byl státní rada Kazimir Ljudvigovič Mscichovskij (1850–?). Srov. *Seleznevka*, Stolica i usadba, 1. 2. 1916, č. 51, s. 4–5.

32 Usadba byla dokončena k příležitosti svatby Charitoněnkovy dcery Natálie (1880–1939) s knížetem Michaiilem Konstantinovičem Gorčakovem (1880–1961). Srov. *Nataljevka*, Stolica i usadba, 15. 4. 1915, č. 32, s. 4–9.

33 Ze Ščusevových předrevolučních realizací vyniká především Kazaňské nádraží v Moskvě. Nejvýznamnější díly ze sovětské doby jsou Leninovo mauzoleum na Rudém náměstí a budova konstruktivistická budova Narkomzemu (ministerstva zemědělství) v Moskvě.

34 Andrej M. ANFIMOV, *Krupnoje pomeščiče chozjajstvo Jevropejskoj Rossii (konec XIX – začalo XX veka)*, Moskva 1969; Avenir P. KORELIN, *Dvorjanstvo v poreformennoj Rossii (1861–1904 gg.)*, Moskva 1979.

35 Roberta T. MANNING, *The Crisis of the Old Order in Russia: Gentry and Government*, Princeton 1982.

36 Seymour BECKER, *Nobility and Privilege in Late Imperial Russia*, DeKalb 1985, s. 13.

tická. Budoucnost aristokracie závisela na udržení politického systému, který jí dovolí existovat.³⁷

Zájem o studium šlechtické kultury na počátku 20. století lze tedy interpretovat různě. Třeba jako defenzivní strategii, v níž vědomí úpadku vedlo k zintenzivnění studia usaděb, vyzdvihování jejich historického a kulturního významu a v nemalé míře také nekritickému nostalgickému obdivu k starým časům. Mohli bychom však také tvrdit, že se nejednalo o žádný všeobecný úpadek, nýbrž o transformaci. Mnohé usadby získávaly nové majitele z řad čerstvě nobilitovaných nebo i podnikatelů-nešlechticů. I oni si dokázali k daným sídlům vybudovat silný vztah. Starali se o jejich rozkvet a stejně jako předchozí generace šlechtických majitelů přispívali k budování kulturní krajiny. V kontextu této transformace se rozvíjel i umělecko-historický a společenský diskurz o usadbách.

At už byla míra úpadku šlechty jakákoli, historický a kulturní význam šlechtických sídel a životního stylu šlechty se nedal zpochybnit. Ruská národní kultura byla výrazně formována šlechtickým prostředím. Tento fakt nám umožňuje lépe pochopit vlnu obdivu k šlechtickým sídlům jako kulturnímu dědictví Ruska a součástí národní identity na počátku 20. století. Estetika stříbrného věku byla nakloněna oslavě usaděb, a sice především z doby „zlatého věku“. Evidentní je souvislost s celkovým oživením zájmu o ruský klasicismus, který byl v mnohém svázán se založením spolku *Mir iskusstva* a stejnojmenným časopisem.³⁸ Že se usadby před první světovou válkou staly uznávanou součástí dějin ruského umění a architektury dokazuje i prostor, který jim věnoval historik architektury Igor Grabar ve svých *Dějínách ruského umění* z roku 1913.³⁹

Specifickým zdrojem informací o usadbách byl časopis *Stolica i usadba*, založený v závěru roku 1913. Žurnál vycházející v Petrohradě jednou až dvakrát do měsíce byl koncipován jako společenský časopis pro vyšší vrstvy. Publikoval informace

37 D. LIEVEN, *Elites*, s. 241–242. Podrobnější rozbor u téhož autora srov. Idem, *Aristocracy in Europe, 1815–1914*, New York 1992. Aktuálně v ruské historiografii srov. Jevgenij J. JUDIN, *Promyslenno-finanscovaja buržuazija i bogatějšíje familii ruskoj aristokratii v 1890–1914 gg.*, *Voprosy istorii*, 2017, č. 4, s. 106–125; Idem, *Rossijskaja modernizacija i aristokratija. Sostajanije semji Jusupovych v načale XX v.*, *Novyj istoričeskij vestnik*, 2006, č. 1 (14), s. 26–37; Idem, *Russkaja, polskaja i češskaja aristokratii v sostave imperij Gabsburgov i Romanovych v 1890–1914 gg. (Zemelnyje vladenija i blagosostajanije)*, in: Mark M. Musarskij – Jelena A. Omelčenko – Anna A. Ševcova (eds.), *Sovremennoje obrazovanie: vektory razvitija. Innovacionnyje podchody k prepodavaniju socialno-gumanitarnych disciplin. Materialy IV meždunarodnoj konferencii*, Moskva 2019.

38 Marija V. NAŠČOKINA, *Aktualnyje problemy izučeniija ruskoj usadby*, *Russkaja usadba* 13–14, 2008, s. 8; Ivan FOMIN, *Moskovskij klasicizm*, *Mir iskusstva*, 1904, č. 7, s. 187–198, zvl. s. 188.

39 Igor E. GRABAR, *Istorija ruskogo iskusstva*, Moskva 1913.

z aristokratického prostředí a speciální pozornost věnoval šlechtickým sídlům. V rubrice Usadba v minulosti a současnosti byla představována různá venkovská sídla, ale i městské paláce, s bohatým fotografickým materiálem. Šéfredaktor Vladimir Pimenovič Krymov (1878–1968) postavil časopis na modelu obdobných periodik v západní Evropě (např. *Ladies Field* v Anglii, *Sport und Salon* v Rakousku-Uhersku) a zcela plánovitě hodlal z obrazu současnosti vytěsnit vše negativní. Výsledkem byla nepochybně idealizace šlechtického života na venkově. Krymov byl úspěšný v tom, že se mu podařilo získat souhlas velkého počtu významných rodin k zveřejnění fotografií exteriérů i interiérů usaděb. V mnoha případech šlechtici ochotně pózovali před fotoaparátem. Někdy se jednalo o zcela záměrnou stylizaci: v reportáži o usadbě knížat Golicynů *Gremjač* v černigovské gubernii se kněžna Marija Vasiljevna Golicyna nechala vyfotit při dojení krávy.⁴⁰

Šéfredaktorovi Vladimíru Krymovovi se podařilo na stránkách *Stolicy i usadby* zastavit čas. Poslední číslo spatřivší světlo světa v září 1917 bylo snadno zaměnitelné s prvním číslem z roku 1913. Stejně krasavice, reklamy na kosmetiku a luxusní automobily. Svěho druhu obraz věčnosti: krásky nestárnou díky kosmetickým přípravkům a architektura šlechtických sídel je věčná.⁴¹

Laura Victoir konstatovala ve své analýze obnoveného zájmu o venkovské usadby: „V době industrializace, sociálního neklidu a měnících se společenských paradigmat, podobné zkoumání minulosti, v jehož rámci se usadby staly důležitým tématem, bylo také vyjádřením antipatie k modernizaci.“⁴² Platí to však pouze částečně, neboť modernizace mohla nést různé podoby. Například právě časopis *Stolica i usadba* ukazoval prostřednictvím reportáží o usadbách nejen „slavnou minulost“, ale rovněž moderní stránku života šlechty s odkazy na standardy chování západních elit: sport, cestování, automobilismus. Vzorem byla zejména Anglie. Navíc mnoho usaděb patřilo „nové šlechtě“ a prolínání staré aristokracie s novou podnikatelskou elitou můžeme pokládat rovněž za formu sociální modernizace.

Stolica i usadba patřila do skupiny uměleckých periodik, které se jako nový typ literatury objevily v Rusku na přelomu století. Časopisy jako *Mir iskusstva* (Svět umění, 1898–1904), *Apollon* (1909–1917), *Staryje gody* (Stará léta, 1907–1916), *Zolotoje runo* (Zlaté rouno, 1906–1909) se v různé míře zabývaly fenoménem ven-

40 Srov. *Gremjač*, *Stolica i usadba*, 15. ledna 1916, č. 50, s. 5.

41 Podrobněji o časopisu srov. Zbyněk VYDRA, *People of the Past and Present. Magazine Stolitsa i usadba, the Russian Nobility and Its Self-Presentation in the Final Years of the Tsarist Regime*, *Theatrum historiae* 2015, č. 17, s. 253–279.

42 Laura VICTOIR, *Creating and Preserving a Myth: Changing Attitudes about Country Estates in Late Imperial Russia*, *Revolutionary Russia* 25, June 2012, č. 1, s. 61.

kovských šlechtických sídel. *Stolica i usadba* nejvíce odpovídala typu moderního společenského časopisu a ukazovala především pozitivní stránku šlechtického života.

Staryje gody byly o poznání kritičtější. Vyskytovaly se v nich i statě pojednávající o ničení usaděb za revoluce v letech 1905–1906, kdy rolníci vypálili nejméně tisícovku statků v celém Rusku.⁴³ Jeden z takových článků se zaměřil na vydrancování Zubrilovky, slavné usadby knížat Golicynů. Zubrilovka byla proslulá díky rozsáhlé obrazové galerii, která byla kompletně zničena požárem při rabování rolníky v říjnu 1905.⁴⁴ Zničení rodové galerie, symbolického místa rodové paměti, znamenalo těžké trauma nejen pro Golicyny. Tragédie Zubrilovky se stala součástí kolektivní šlechtické paměti. Připomínali si ji i lidé, jichž se bezprostředně netýkala. I když nepatřili ke Golicynům, byli příslušníky aristokracie. Zplundrování Zubrilovky se stalo precedentem pro drancování v roce 1917.⁴⁵

Šlechtická sídla sloužila jako prostor sociální reprezentace rodu. Zároveň uchovávala rodinnou paměť ve formě reprezentativních i privátních a důvěrných předmětů. V šlechtickém sídle nemohla chybět galerie předků. Obrazy byly v druhé polovině 19. století stále více doplňovány a postupně i nahrazovány fotografiemi. Fotografování se stalo mezi aristokracií velkou módou, a zatímco obrazová galerie nadále sloužila k vnější reprezentaci, sbírky fotografií byly více důvěrnou a rodinnou záležitostí.⁴⁶

Ne každá usadba měla v rodové paměti stejné místo. V případě rodin vlastnicích rozsáhlé majetky v různých, často od sebe velmi vzdálených, guberniích, existovala sídla preferovaná a méně důležitá. Šeremetěvové se mimo petěrburský palác na Fontance nebo moskevský dům na Vozdvizence vyskytovali na trojici usa-

43 Dietrich BEYRAU, „*Ianuy v laplach: krestjane v ruskoj revoljucii, 1905–1917 gg*“, *Voprosy istorii*, 1992, č. 1, s. 22–23. Ruský historik Anfimov uvádí podstatně vyšší číslo: 2 864 zničených usaděb. Andrej M. ANFIMOV, „*Neokončennyje spory*“, *Voprosy istorii*, 1997, č. 5, s. 64. K násilí na venkově, zvláště s ohledem na fenomén „chuligánství“ srov. Orlando FIGES, *A People's Tragedy. The Russian Revolution 1891–1924*, London 1998, s. 96–98; Stephen P. FRANK, *Crime, Cultural Conflict, and Justice in Rural Russia, 1856–1914*, Berkeley 1999, s. 280–289; Joan NEUBERGER, *Hooliganism: Crime, Culture, and Power in St. Petersburg*, Berkeley 1993, s. 114; Neil WEISMANN, *Rural Crime in Tsarist Russia: the Question of Hooliganism*, *Slavic Review* 37, 1978, č. 2, s. 228–240.

44 Vasilij A. VĚREŠČAGIN, *Razorennoje gnězdo*, *Staryje gody*, 1908, č. 3, s. 133–149; Ljubov GORODNOVA, *Razrušilsja sej dom, zasobli bor i sad*, *Naše nasledije*, 2008, č. 86, s. 8–21.

45 L. L. VASILČIKOVA, *Isčeznuvšaja Rossija*, s. 132–133.

46 Srov. Jacques FERRAND, *Noblesse russe: portraits*, 6 vols., Epinay-sur-Seine 1985–1996; Olga V. MAČUGINA, *Semejnyj al'bom. Fotografii vtoroj poloviny XIX – načala XX veka iz sobranija knjazej Jusupovyč v Archangel'skom*, Moskva 2019.

děb u Moskvy: Kuskovu, Ostankinu a Ostaťjevu. Oproti tomu vzdálenější panství navštěvovali spíše sporadicky. I rodiny úzce spjaté s carským dvorem udržovaly těsnou vazbu s usadbou. Knížata Jusupovové svůj čas v Rusku pravidelně dělili mezi petěrburgský palác, Archangelskoje u Moskvy a palác v Koreiz na Krymu. Zinaida Nikolajevna Jusupova (1861–1939) a její manžel Felix Felixovič Jusupov (1856–1928) věnovali velkou pozornost Archangelskému a vrátili mu předchozí slávu.⁴⁷

Mnohé rodiny byly s usadbami úzce spojené a zakládaly si na jejich rozkvětu. Různí příslušníci aristokracie po čase odešli ze státní služby, a věnovali se raději rozvoji panství a práci pro místní společnost. Usadby nebyly pouze místem paměti, představovaly živý komplex fungující v interakci s okolím. Majitelé jejich prostřednictvím budovali kulturní krajinu a i v době po zrušení nevolnictví usadba ovlivňovala život rolníků v sousedních vesnicích. Takový byl případ Lotareva v tambovské gubernii, které patřilo knížatům Vjazemským. Vjazemští patřili ke starým knížecím rodům s kořeny ve 13. století. Mladší větev rodu získala Lotarevo ve druhé polovině 19. století a vybudovala si z něho oblíbené „rodinné hnízdo“. Kníže Leonid Dmitrijevič Vjazemskij (1848–1909) byl generálem, astrachaňským gubernátorem (1888–1890), členem Státní rady. Přesto nejvíce energie věnoval vybudování prosperujícího panství. Díky němu se Lotarevo stalo proslulým po celém Rusku v chovu koní a dobytka. Kníže si zakládal na sázení alejí, zušlechtoval park a sad. V sousedních vesnicích nechal vystavět kostel, školy a nemocnice.⁴⁸

„Šťastná, šťastná doba dětství, která se nikdy nevrátí! Jak nemilovat, jak nehyčkat vzpomínky na ni? Tyto vzpomínky osvěžují, povznášejí mou duši a jsou mi pramenem nejlepších požitků.“⁴⁹ Citát z Tolstého knihy *Dětství* výstižně ukazuje jeden z rysů šlechtické individuální a kolektivní paměti: spojování usadby s obrazem dětství. Pro mnoho šlechticů měla usadba speciální místo v osobní paměti právě proto, že se k ní pojily vzpomínky na šťastné dětství nebo vůbec první životní vzpomínky. Kníže Alexej V. Obolenskij (1877–1969) svou první vzpomínku v memoárech spojil s usadbou Šikolovo ve vladimírské gubernii, která patřila rodině jeho matky. Byl březen 1881, Alexeji byly čtyři roky, s pláčem přišla matka a přinesla zprávu, že car Alexandr II. byl zabit. Chůva plakala a Alexej také – především proto, že mu bylo líto matky a chůvy.⁵⁰

47 O. V. MAČUGINA, *Semejnyj al'bom*, s. 16–17.

48 L. L. VASILČIKOVA, *Isčeznuščaja Rossija*, s. 85–88, 90.

49 L. N. TOLSTOJ, *Dětství*, s. 58 (orig. TOLSTOJ, *Dětstvo*, s. 43).

50 A. V. OBOLENSKIJ, *Moji vospominanija*, s. 9.

Idylické vzpomínky na letní pobyty na venkově zůstaly v paměti hraběte Pavla Grabbeho. Pavel, narozený roku 1902, si pamatoval čas strávený ve Vasilevském v smolenské gubernii jako bezstarostnou dobu her se starším bratrem Nikolajem. Prvních devět let života trávil ve Vasilevském každé léto, běhal po loukách, lezl po stromech, sbíral houby, vysedával na břehu řeky a chytal ryby. Vyhovovala mu možnost najít si svůj vlastní osamělý kout, na celý den se „ztratit“ v přírodě.⁵¹

Muži vzpomínali na své dětství a dospívání také jako na dobu, kdy poprvé vyrazili na lov. Pavel Grabbe dostal první dětskou pušku v osmi letech a zastřelil s ní vrabce.⁵² Alexej Obolenskij využil v memoárech zážitky z lovu na venkově k obecnějšímu exkurzu do praktik ruského lovu.⁵³ Důležitou součástí každodenního života byla pro Alexeje a Vladimira Bobrinské účast na lovu v ukrajinské Smele. Oba si do svých deníků zapisovali zážitky z této vzrušující události. Zaznamenávali druhy a počty ulovených zvířat.⁵⁴

Vzpomínky na rodinné venkovské sídlo tvořily jednu z hlavních narativních os i v pamětech kněžny Lidije Vasilčikové, dcery Leonida Vjazemského. Své šťastné dětství hodně spojovala s Lotarevem. Vzpomínala na park („nejlépe udržovaný v Rusku“) s domečkem, který dostala k desátým narozeninám. V parku hrávali tenis a o přestávkách popíjeli kumys.⁵⁵ Do Lotareva obvykle rodina jezdila na letní i na vánoční prázdniny. Zde slavila jmeniny knížete Leonida a každoročně při nich hrála divadelní představení.⁵⁶

Důvodů, proč venkovská usadba tolika šlechticům a šlechticnám přirostla k srdci a zůstala živou vzpomínkou na celý život, bylo mnoho. Mohlo by se zdát, že jistý schematismus memoárů, ovlivněný literárními vzory a kolektivní pamětí, ovlivnil i individuální paměť autorů. Sergej V. Golicyn psal o dětství v Bučalkách v tuské gubernii podobně jako Pavel Grabbe o Vasilevském. „V dětství jsem nikdy nechtěl jezdit jinam než do Bučalek. A teď, víc než po 70 letech, se mi chce pořád a pořád vyprávět o Bučalkách.“⁵⁷ Vzpomínky se velmi podobají, mění se pouze kulisy v podobě gubernií a jednotlivých sídel, v těch ale vystupují víceméně stejní lidé

51 P. GRABBE, *Window*, s. 46.

52 *Ibidem*, s. 44.

53 A. V. OBOLENSKIJ, *Moji vospominanija*, s. 71–75.

54 Rossijskij Gosudarstvennyj Archiv Drevnich Aktov (RGADA), fond (f.) 1412 (Bobrinskije), opis (op.) 7, edinica chraněnija (ed. chr.) 69, list (l.) 2, 4, 11; op. 8, ed. chr. 271, l. 10, 15.

55 Kumys – zkvašené kobyli mléko.

56 L. L. VASILČIKOVA, *Isčeznušaja Rossija*, s. 84–90, 103–104.

57 S. M. GOLICYN, *Zapiski ucelešego*, Naše nasledije, 2000, č. 55, s. 112.

s jinými jmény a hrají obdobné scénáře. Skutečně bylo dětství šlechty tak idylické? Nebo to byla nostalgie stáří umocněná exilem?

Memoárový obraz byl nepochybně ovlivněn kolektivní pamětí. Nemohlo tomu být jinak i proto, že šlechta mezi sebou kontakty v exilu udržovala. Nadále byly uzavírány sňatky v rámci ruské exilové aristokracie a existovaly spolky udržující „stavovskou pospolitost“ jako Svaz ruských šlechticů ve Francii (založen v Paříži 1925) nebo Ruská monarchistická společnosti v Itálii (založená 1923). Přesto si můžeme dovolit konstatování, že kolektivní paměť se od individuální až tolik nelišila a retrospektivní memoáry se shodovaly se záznamy v denících, bezprostředně odrážejících skutečnost. Z deníků bratrů Alexeje (1852–1927) a Vladimira (1853–1877) Bobrinských dýchá zvláštní kouzlo letních měsíců ve Smele. Chlapci se sice museli nadále pravidelně učit, zároveň však měli dostatek času na rybaření, lov, koupání v jezeře či jízdu na koni. Rodinné panství poznávali i z praktické stránky, např. když si chodili prohlížet rodinný cukrovar.⁵⁸

Alexej Bobrinskij si nepochybně k Smele vytvořil silnou emocionální vazbu. Citlivý chlapec, zájímavý se v dětství a dospívání více o literaturu, historii a umění, než o vojenské hry, si 28. února 1867 (bylo mu 15 let) napsal do deníku: „Přemýšlel jsem o smrti. Až zemřu, přeji si být pohřbený v Smele ve velkém sadu.“⁵⁹ Smela mu byla místem, kde rozjímal o svých láskách; mladík prožil několik záchvatů zamilovanosti. „Tolik šípů probodávajících srdce“, napsal do deníku v květnu 1868, vzpomínaje na kněžnu Helenu Trubeckou a hraběnku Annu Šeremetěvu.⁶⁰ Ve Smele prožil milostný vztah s guvernankou Terezou Sučkovou a je pravděpodobné, že se ze vztahu narodilo v létě 1875 dítě.⁶¹ V neposlední řadě si i díky tomuto místu Alexej vypěstoval celoživotní vášeň pro archeologii. Okolí Smely bylo bohaté na mohyly (kurgany), kde se nacházely nejrůznější předměty skythské kultury. Bobrinskij organizoval a sám prováděl terénní výzkumy. Stal se respektovaným archeologem.⁶²

Některým aristokratům venkovské usadby přirostly natolik k srdci, že je preferovali před životem ve městech, nebo v nich alespoň trávili většinu volného času a necítili potřebu cestovat do zahraničí. Jak vzpomínal kníže Alexandr Dmitrijevič Golycyn (1874–1957), „je třeba znát krásu a kouzlo našeho předrevolučního života

58 RGADA, f. 1412, op. 7, ed. chr. 69, l. 2–11; op. 8, ed. chr. 271, l. 3, 15, 26

59 Ibidem, op. 8, ed. chr. 272, l. 13.

60 Ibidem, l. 56.

61 Ibidem, ed. chr. 276, l. 81, 85

62 Igor L. TICHONOV, *Předvoditel dvorjanstva, senator, deputat, ministr, archeolog. Graf A. A. Bobrinskij*, in: *Znamenityje universanty. Očerki o pitomcach Sankt-Peterburgskogo universiteta*. Vol. 1, Sankt-Petěrburg 2002, s. 78–82.

v usadbě, aby se dala pochopit ta síla přitažlivost, jakou v sobě měla, aby se dalo vysvětlit, proč například já ji miloval celý svůj život a nikdy bych ji nevyměnil za žádné cesty do ciziny nebo do lázní.“⁶³

V rámci šťastného dětského mikrosvěta si neuvědomovali složitost sociálních vztahů na vesnici. Viděli sice chudobu rolníků a jejich nevdělanost, ale teprve později začali vnímat zásadní rozdíly v hodnotách rolníků a šlechty. Lidija Vasilčiková se v exilu zamýšlela nad povahou revoluce a zdroji nenávisti nižších vrstev k elitám. Přiznávala, že šlechta „nechápe mentalitu rolníků“: „Myslím, že zásadní chybou vzdělaných Rusů mé doby bylo, že rolníky pokládali za stejné lidi jako sebe a přičítali jim stejné pocity a myšlenky.“⁶⁴

Kníže Alexej V. Obolenskij si ruský venkov v memoárech mnohem více idealizoval. Paměti napsal s větším odstupem od revoluce, až na počátku 60. let 20. století coby osmdesátiletý pán. Revoluci vnímal negativně, jenže z ní primárně nevinil „ruský lid“, ale socialistickou propagandou zmanipulovanou inteligenci, dělnictvo a část ruské aristokracie, která se zaprodala „temným silám“.⁶⁵ I Obolenskij psal o „šťastném dětství“, ale vzhledem k idealizaci rolnické komunity se jeho vzpomínky více přibližovaly konvenčnímu obrazu podobnému literárnímu ztvárnění idylického šlechtického dětství na venkově.

Odsouzena k zapomnění? Usadba v paměti sovětské doby

Ruská revoluce v roce 1917 byla popsána nesčetněkrát.⁶⁶ Nikoli však z pohledu elit a aristokracie.⁶⁷ Nadto reakce aristokracie na revoluci nebyla jednotná, obecně vza-

63 Alexandr D. GOLICYN, *Vospominanija*, Moskva 2008, s. 27.

64 L. L. VASILČIKOVA, *Isčeznušaja Rossija*, s. 112, 109.

65 A. V. OBOLENSKIJ, *Moji vospominanija*, s. 63, 111.

66 Nové zpracování srov. Laura ENGELSTEIN, *Russia in Flames. War, Revolution and Civil War 1914–1921*, Oxford 2018. Mezi starší obecně uznávaná pojednání patří např. O. FIGES, *A People's Tragedy*; Richard PIPES, *The Russian Revolution*, New York 1990. V české historiografii poslední doby zejména: Michal REIMAN a kol., *Zrod velmoci. Dějiny Sovětského svazu 1917–1945*, Praha 2013, s. 39–111; Zbyněk VYDRA – Michal ŘOUTIL – Jitka KOMENDOVÁ – Kateřina HLOUŠKOVÁ – Michal TĚRA, *Dějiny Ruska*, Praha 2017, kapitola 8 „Válka a revoluce“ (1914–1921), s. 276–303.

67 Vladimír P. BULDAKOV – Taťjana G. LEONTĚVA, *1917 god. Elity i tolpy: kul'turnyje landšafaty ruskoj revolucii*, Moskva 2017; Matthew RENDLE, *Defenders of the Motherland. The Tsarist Elite in the Revolutionary Russia*, Oxford 2010; Douglas SMITH, *Former People. The Last Days of the Russian Aristocracy*, London 2013. Ve zhuštěné podobě srov. Zbyněk VYDRA, *Ruská šlechta v revolučním roce 1917*, *Annales Historici Presovienses* 2017, č. 2, s. 24–41.

to se s ní však smířila. Romanovský stát byl zdiskreditován a po únorové revoluci nenásledoval žádný pokus obnovit monarchii. Přijetí politické revoluce napomohl i fakt, že značná část šlechty byla liberálně orientována. Dlouhodobě snila o vytvoření ústavního pořádku založeného na občanských a politických právech, a proto podporovala Prozatímní vládu. Koneckonců, prvním předsedou vlády byl kníže Georgij J. Lvov (1861–1925). Dokonce bytostně konzervativní monarchista hrabě Sergej Dmitrijevič Šeremetěv (1844–1918) přál nově ustavené vládě štěstí: „Nové vládě přeji, aby sílila a stala se méně prozatímní, neboť doposud její existence nepřinesla víc než anarchii.“⁶⁸

Anarchie byla přesně tím, čeho se aristokracie měla obávat. Samotná změna režimu ji nutně neohrožovala, pokud by Prozatímní vláda byla schopna uhájit nedotknutelnost soukromého vlastnictví. Jinak tomu bylo v případě radikální sociální revoluce. Rolníci dychtili po dělení statkářské půdy a šlechtě nevěřili. Obávali se, že chce revoluci zvrátit ve svůj prospěch. Nálada ve společnosti nebyla šlechtě ani elitám obecně nakloněna. Politický a sociální konflikt se prohluboval. Prozatímní vláda neměla žádnou reálnou sílu bránit zájmy elit, a navíc se názorově posouvala doleva. Na konci léta 1917 elity oprávněně mohly pociťovat, že je vláda opustila.

Aristokracie se strchovala o svá sídla, jenže sama nemohla pro jejich záchranu učinit téměř nic. Hrabě Alexej Alexandrovič Bobrinskij po únorové revoluci odjel z Petrohradu do kavkazských lázní Kislovodsk. Nejednalo se ani tak o útek před revolucí jako o plánovaný léčebný pobyt. Na podzim se hrabě vrátil do Petrohradu a byl tam i několik prvních měsíců bolševické vlády. Usilovně se snažil domoci majetkových práv, ovšem marně.⁶⁹ V Kislovodsku Bobrinskij mj. nepouštěl z mysli osud panství ve Smele, jemuž hrozilo dvojí nebezpečí. Nejen ze strany potenciaálně nespokojených rolníků, ale především ze strany armád Centrálních mocností, jež postupovaly do nitra Ukrajiny. Dceři Sofii do Petrohradu Bobrinskij 28. března napsal: „Dostal jsem ze Smely dopis od Georgije (mladší bratr Georgij Alexandrovič B.). Je tam klid – zatím. Jsem znepokojen. Bože, nedovol Němcům, aby využili naše věci!“⁷⁰ Německá vojska Smelu skutečně obsadila, ovšem osud usadby zpečetila občanská válka a později definitivně druhá světová válka. Cukrovary byly znárodněny a přetrvávaly až do postsovětské doby, poté zkrachovaly. Bobrinskij se už do Smely nikdy nevrátil. Zemřel v emigraci, v Grasse v jižní Francii, pohřben byl na ruském pravoslavném hřbitově v Nice.

68 D. SMITH, *Former People*, s. 91.

69 RGADA, f. 1412, op. 8, ed. chr. 32 (korespondence Bobrinského s úřady, 1917–1918).

70 Ibidem, ed. chr. 397.

Nebezpečí pro usadby vyplynulo již z důsledků únorové revoluce. Nikoli až z příchodu bolševiků. Ti sice přikročili v roce 1918 ke znárodnění usaděb, v mnoha případech však již nebylo co znárodnět.⁷¹ Už od jara 1917 totiž probíhalo živelné ničení šlechtických statků rolníky, a to zejména v odlehlejších guberniích.

Krizi šlechty můžeme demonstrovat na osudu usadby Lotarevo knížat Vjazemských. Základem rodinné paměti o Lotarevu v posledním roce jeho existence se stala *Lotarevská kniha osudů* (Lotarevskaja kniga suděb). Kroniku psal kníže Boris Leonidovič Vjazemskij (1884–1917). Později do ní dopsala doplňující a rozšiřující poznámky jeho manželka Jelizaveta Dmitrijevna, rozená hraběnka Šeremetěva (1893–1974). Kronika zachycovala každodenní život Lotareva v překotném revolučním roce. Jelizaveta do kroniky dopsala informace o násilné smrti Borise. Zápisky byly náhodou zachráněny správcem panství, který je předal rodině v té době už pobývajícím na Krymu. Odtud byly odvezeny do exilu. O jejich vydání se zasloužil synovec Borise, syn jeho sestry Lidije Vasilčikové, kníže Georgij Illarionovič Vasilčikov (1919–2008). Ačkoli se Georgij narodil v exilu a Lotarevo nikdy neviděl, stal se v podstatě strážcem rodové paměti. Zasloužil se o vydání zápisků z *Lotarevské knihy osudů* a po osmdesáti letech převedl vzpomínky uchovávané v exilu zpět do Ruska.⁷²

V době únorové revoluce v Lotarevu vládl klid. Zatímco v Petrohradě se konaly stávky, demonstrace a naplno propukla revoluce, na většině ruského území se „nic nedělo“. Boris Vjazemskij nenašel důvod psát do deníku cokoli, kromě poznámek o počasí. Rodinu mnohem více než pád monarchie zasáhla smrt Borisova mladšího bratra Dmitrije, který byl zabit v Petrohradě během revoluce zbloudilou kulkou.⁷³

Revoluční nálady začaly do tambovské gubernie pronikat v dubnu a rychle měnily náladu místních lidí. Rolníci se radikalizovali, nehodlali čekat na agrární reformu a sami chtěli rozhodovat o rozdělení statkářské půdy. Boris Vjazemskij postupně přicházel o autoritu a stával se v očích rolníků nepřitelem a nežádoucím elementem. Kníže si změnu atmosféry uvědomoval. Když se rodina sešla v květnu v Lotarevu na pohřbu Dmitrije, řekl sestře Lidiji: „Však uvidíš! Děti budeš vychovávat v cizině. Rozklad pokračuje ve všech oblastech tak rychle, že bude trvat dlou-

71 Základní přehled vývoje v první dekádě po revoluci srov. Priscilla ROOSEVELT (Ruzvelt), *Suděba usaděb Rossii i ich sokrovišč. 1917–1930*, Russkaja usadba 15 (31), 2009, s. 7–24.

72 *Lotarevskaja Kniha suděb*, Naše nasledije, 1997, č. 39–40, s. 61–62.

73 *Ibidem*, s. 65.

hé roky, než se všechno urovná a vrátí do normálu.“ Lidija tehdy viděla Lotarevo naposledy.⁷⁴

Už od května rolníci začali narušovat Vjazemského vlastnická práva. Posílali skot a koně spásat knížecí louky, kradli dříví v lese, sbírali ovoce v panském sadu. Boris měl problémy s personálem usadby, který se dožadoval zvýšení platu a hrozil stávkou. Během léta požadavky rolníků narostly. Na venkově se šířila bolševická agitace a někteří rolníci také dostávali dopisy od svých příbuzných z fronty nebo z Petrohradu, kteří jim radili „vypořádat se s pány“.⁷⁵ Boris Vjazemskij přitom neodmítal pozemkovou reformu. Chtěl ji provádět legálně a co nejprofesionálněji.

Boris s manželkou Jelizavetou nezamýšleli zůstat v Lotarevu přes zimu. Odjezd do Petrohradu však museli odložit, a to se stalo Borisovi osudným. Dne 23. srpna dav rolníků vtrhl do usadby. Mužici vyčítali Borisovi i činy jeho otce Leonida a „hříchy“ z doby nevolnictví. Bylo odhlasováno, že kníže bude poslán pryč: rolníci tvrdili, že se vyhýbá vojenské službě, a proto pojedete na frontu. Kněžna ho v tu chvíli viděla naposledy živého. Na železniční stanici Borise zabili vojáci z projíždějícího transportu.⁷⁶

Rolníci v Lotarevu se nejprve smrti knížete polekali. Většina z nich ho patrně zabít nechtěla; pouze si přála zbavit se ho, aby mohla zabrat knížecí pozemky. Nyní očekávali trest. Báli se, že mladší bratr Vladimír Leonidovič, sloužící v armádě, přivede do Lotareva svůj pluk a bratrovu smrt tvrdě potrestá. Vladimír skutečně do Lotareva přijel, ale jen proto, aby rozprodal zbytky panství. Rolníky žádný trest nečekal. Uplynuly dny, týdny, a když se nedělo nic kromě jalového vyšetřování, rolníci pokračovali v systematickém záboru panství. Lidija Vasilčiková v pamětech hořce konstatovala: „Když naši sousedé rolníci přistoupili k zpusťování Lotarava, začali postupně. Nejprve rozkradli drůbežárnu, potom prasata, ovce, krávy, nakonec hřebčín [...] a skončili u domu. Lotarevský správce dostihnuvší moji matku v Alupce⁷⁷ vyprávěl, že dům byl vyrabován tak dokonale, že v něm nezbyl ani pohrabáč. Jak řekl: ‚Kdyby příběhl toulavý pes, neměl bych ho čím vyhnat!‘ Kachlová kamna, pomalovaná mým otcem, byla rozbita, kliky od dveří vylámaný [...] vždyť hlavním cílem agitátorů bylo znemožnit návrat majitelů.“ Pro Lidiji bylo zničení

74 L. L. VASILČIKOVA, *Isčeznuvšaja Rossija*, s. 380.

75 *Lotarevskaja Kniga suděb*, s. 68, 72.

76 *Ibidem*, s. 78–79.

77 Alupka: město na Krymu v sousedství Jalty, populární letovisko a mořské lázně. V letech 1917–1919 se tam uchýlilo mnoho šlechtických rodin.

milované usadby těžkou ranou. Natolik si ji spojovala s otcem, že to bylo jako ztratit ho podruhé.⁷⁸

Osud Lotareva nebyl ničím výjimečným. Jen v tambovské gubernii bylo do října 1917 zničeno 154 šlechtických statků. Podobně situace vypadala v tulské a kurské gubernii a největší exploze rolnického násilí vybuchla v Povolží (gubernie Saratov, Samara, Penza, Simbirsk).⁷⁹ Vzhledem k takto masivním rolnickým útokům na usadby je třeba přiznat, že bolševické znárodnění nakonec mnohé z nich uchránilo před totální likvidací. Autorka studie o usadbě Marfino napsala: „[...] jestliže předrevoluční historie každé usadby je svým způsobem unikátní a zajímavá, v sovětské době byly osudy všech usadbě přibližně stejné.“⁸⁰ Není to zcela přesné. Usadby po revoluci ztratily původní majitele, avšak jejich osud byl velmi různorodý.

Hodně ovšem záleželo na tom, k jakému účelu usadby následně sloužily. Nepočítáme-li specifické případy typu Tolstého Jasně Poljany, které se dostalo zvláštní péče coby literárnímu muzeu, jen menšina usadbě se stala muzei a zůstala jimi po celou sovětskou éru. Šťastnější v tomto ohledu byly ty nejhonosnější, nejznámější a umělecky nejcennější usadby v blízkosti hlavních měst jako šeremetěvské Ostanokino a Kuskovo u Moskvy.⁸¹

Bývalí majitelé mohli zůstat (v naprosto výjimečných případech) po určitou dobu v usadbě jako zaměstnanci zde založeného muzea. Jako příklad uveďme Ostafjevo na jihu Moskvy. Původně usadba knížat Vjazemských byla v 19. století slavným literárním centrem – „ruským Parnasem“. Kníže Petr Vjazemskij, básník a přítel Puškina, se tam narodil a usadbu v roce 1807 zdědil. Posledním majitelem byl hrabě Pavel Sergejevič Šeremetěv (1871–1943). Ten zůstal v usadbě jako ředitel muzea i po znárodnění v roce 1918, když Ostafjevo získalo status kulturní památky. Jenže v roce 1928 byl Šeremetěv z místa ředitele odvolán pro šlechtický původ. Ještě do roku 1929 žil s rodinou v Ostafjevě, potom byl vysídlen. V roce 1933 byl vyšetřován v případě „Ruské národní strany“, podobně jako řada dalších bývalých aristokratů.⁸² Kupodivu nebyl uvězněn a po zbytek 30. let přežíval v Novoděvičím

78 L. L. VASILČIKOVA, *Isčeznušaja Rossija*, s. 82, 409, 411.

79 D. SMITH, *Former People*, s. 107–108.

80 O. KARRASK, *Usadba Marfino*, s. 35.

81 Olga I. JEREMINA, *Muzej-usadba Ostanokino. 1917–1933*, *Russkaja usadba* 24 (40), 2018, s. 41–49; *Russkaja usadba i jejo sudby*. „Kruglyj stol“, *Otečestvennaja istorija*, 2002, č. 5, s. 145.

82 Případ byl znám také jako „Aféra slavistů“. Jednalo se o aféru vykonstruovanou tajnou policií OGPU, namířenou proti intelektuálům, především lingvistům, v Moskvě a Leningradu. Několik obviněných mělo šlechtický původ. OGPU se snažila dokázat jejich spojení s exilem: domnělými

klášteře. Zemřel hladem v únoru 1943 v Caricynu na okraji Moskvy.⁸³ Muzeum bylo zrušeno v roce 1930 a sbírky z větší části rozkradeny. Za druhé světové války Ostafjevo sloužilo jako sanatorium. Po válce se stalo místem rekreace – „domom oddycha“ – Svazu sovětských spisovatelů. Pro větší komfort hostů byly v 50. letech učiněny necitelné stavební úpravy hlavní budovy a zásahy do parku. Teprve 5. prosince 1988 usadba opět získala status muzea. Její pozice byla posílena několika nařízenými prezidenta z 90. let, na jejichž základě se stala památkou nejvyšší kategorie – federálního významu.⁸⁴

Většina usaděb neměla podobné štěstí. Pokud nebyly zničeny už v roce 1917, podepsala se na jejich osudu občanská válka a druhá světová válka. V občanské válce byla zničena např. malebná Kotovka knížete Nikolaje P. Urusova, usadba v jekatěrinoslavské gubernii, s knihovnou čítající 20 tisíc svazků a bohatou sbírkou kozáckých předmětů. Sám Urusov byl zastřelen čekisty v Pjatigorsku v říjnu 1918.⁸⁵ Charitoněnkova Nataljevka rovněž nepřežila. Hlavní budova byla zcela srovnána se zemí. Dochovala se pouze část parku a v něm některé stavby, např. Spaso-preobraženský chrám postavený podle návrhu A. V. Ščuseva. Do roku 1945 zmizelo z kulturní mapy Ruska až 95 % všech usaděb.⁸⁶

Pokud usadby přímo nezmizely z povrchu zemského, zásadní proměna jejich funkce často znamenala zničení původních interiérů a převedení uměleckých sbírek a mobiliáře do muzeí. Nebo se postupně poztrácely, resp. byly rozkradeny. Nikolskoje-Gagarino, které baron Nikolaj Wrangel řadil mezi „usadby první kategorie“ po bok Ostankina či Archangelského, rovněž přešlo do správy lidového komisariátu zdravotnictví. Léčebnou institucí zůstalo do dnešních dnů; v hlavní budově sídlí dětská nemocnice. Neexistuje záznam, že by mobiliář a umělecká sbírka byly předány jako v jiných případech Národnímu muzejnímu fondu. Zůstaly v usadbě, „pouze“ během let zmizely.⁸⁷

zahraničními vůdci fašistické Ruské národní strany měli být kníže Nikolaj S. Trubeckoj (tehdy profesor na Videňské univerzitě) a jeho přítel, kolega, slavný lingvista Roman Jakobson. D. SMITH, *Former People*, s. 304–305; Fjodor D. AŠNIN – Vladimir M. ALPATOV, *Rossijskaja nacionalnaja partija – zloveščaja vydumka sovětskich čekistov*, Vestnik Rossijskoj akademii nauk, 1994, č. 10, s. 920–930.

83 *Ibidem*, s. 362–363.

84 V. N. VYBORNÝJ, *Ostafjevo – „Russkij Parnas“ (O restavrácii usadby i razvitii muzeja)*, Russkaja usadba 6 (22), 2000, s. 396–406.

85 Srov. *Kotovka*, Stolica i usadba, 1. 2. 1916, č. 51, s. 9–10; D. SMITH, *Former People*, s. 156–157.

86 D. SMITH, *Former People*, s. 280.

87 Naděžda ZAVJALOVA, *Nikolskoje-Gagarino, Naše nasledije*, 1999, č. 48, s. 47.

Kdysi proslavené Marfino, zanedbané už před revolucí, sloužilo v letech 1919–1923 jako útulek bezprizorním dětem, později jako „dom oddycha“. Nejprve řemeslníkům z moskevské gubernie, od roku 1930 důstojníkům sovětského letectva. Za druhé světové války se z usadby dočasně stala vojenská nemocnice, aby se po válce opět vrátila do správy letectva a fungovala nadále jako elitní místo odpočinku armádním pilotům. Blízkost Moskvy a elitářská povaha sanatoria pomohla Marfinu přežít sovětskou éru. Hlavní dům usadby prošel renovací; na druhou stranu o park a v něm se nacházející budovy (novogotický most, hudební altán apod.) nikdo nejevil zájem. Do dnešních dnů celý komplex usadby patří Ministerstvu obrany Ruské federace.⁸⁸

Sovětská historiografie odsunula usadby na periferii odborného zájmu. Primárně na ně pohlížela jako na ekonomické jednotky v rámci hospodářských dějin, nebo je hodnotila úzce uměnovědně. Wrangelova koncepce ruské usadby jako omezeného počtu památek vysoké umělecké úrovně, vytvořených nevolníky v dávno minulé době, vstoupila i do sovětské historiografie. Sovětskému pojetí vyhovovala i proto, že stát vyseletoval několik hlavních usaděb, z nichž se stala muzea připomínající „kulturu feudalismu“, a o naprostou většinu ostatních usaděb se nemusel více starat, resp. je nepokládal za historické památky a využíval je pro jiné účely. I to byl důvod, proč sovětskou éru spíše přežily usadby postavené v 18. a na počátku 19. století, patřící starým aristokratickým rodům, než nové usadby z konce 19. století.

Ačkoli sovětská éra šlechtické kultuře nepřála, bylo by chybou vnímat ji jako jednolitě období. Dvacátá léta se ještě nesla v duchu volnější kulturní politiky a skýtala tudíž prostor pro existenci spolků a organizací starajících se o usadby. Kontinuita zájmu o usadby pokračovala z předrevoluční doby a stále se našli nadšení jedinci přesvědčení o důležitosti usaděb jako součásti národního kulturního dědictví. Ovšem v nových politických poměrech se stala diskuze o usadbách a jejich výzkum činností „pololegální“ a rozhodně spíš trpěnou než podporovanou.

V samém závěru roku 1922, 22. prosince, byla v Moskvě založena *Společnost pro výzkum ruské usadby* (Obščestvo izučeniija ruskoj usadby, dále OIRU). Hlav-

88 O stavebních úpravách a rekonstrukcích v sovětské i postsovětské době srov. O. KARRASK, *Usadba Marfino*, s. 36–37. Podobně skončilo Vasilevskoje knížat Ščerbatovů v moskevské gubernii. Stalo se sanatoriem pro léčbu srdečních chorob. Léčebným účelům hlavní dům usadby sloužil po celou sovětskou éru. V 90. letech usadba velmi zpusťla a málem byla zprivatizována. V roce 2015 se dočkala rekonstrukce za účelem obnovy sanatoria. Srov. M. V. NAŠČOKINA, *Russkije „zamki“*, s. 123.

ním iniciátorem byl mladý kunsthistorik Vladimir Vasiljevič Zgura (1903–1927).⁸⁹ Lidový komisariát vnitra („Narodnyj komisariat vnutrennych děl“ – NKVD) registroval OIRU 24. dubna 1923. Nového spolku si rychle všimly různé kulturní a umělecko-historické časopisy. Časopis *Sredi kollekcióněrov* jako první informoval o založení OIRU a jeho plánech sbírat různorodý ikonografický materiál o usadběch – plány, grafiky, litografie, fotografie.⁹⁰ *Sredi kollekcióněrov* pravidelně přinášel zprávy o činnosti OIRU a poskytoval publikační platformu jejím členům až do svého zániku v roce 1924.⁹¹ Představitelé OIRU přispívali do řady dalších časopisů, muzejních věstníků a ještě v roce 1923 se pustili do rozvíjení kontaktů s provinčními muzejními a kulturními institucemi. OIRU začalo velice rychle realizovat další ze svých záměrů, a sice popularizační aktivity. Už v létě 1923 byly zorganizovány první exkurze po usadběch v okolí Moskvy. V dalších letech OIRU vydalo několik průvodců po usadběch, začalo vydávat vlastní časopis *Sbornik OIRU* (vycházel v letech 1926–1928), pořádalo veřejné přednášky a vzdělávací historicko-umělecké kurzy.⁹²

V tomto duchu pokračovala činnost OIRU po zbytek dvacátých let. OIRU se profilovalo jako hlavní organizace zabývající se výzkumem, ochranou a popularizací historie usaděb. Jeho činnost byla nejvýraznějším pokusem uchovat usadby v historické paměti coby důležitou součást národního kulturního dědictví. Byl to nelehký úkol a společnost musela čelit různým protivenstvím. Především se měnila politická atmosféra. Období Nové ekonomické politiky se chýlilo ke konci a spolu s ním se zužoval prostor pro aktivity OIRU. Stejně na tom byly i jiné organizace podobného zaměření. V roce 1930 byl zrušen vědecký spolek *Kommisija po izučeniju Staroj Moskvy* (Komise pro výzkum staré Moskvy), založený už roku 1907 hra-

89 Zgura tragicky zahynul při dovolené na Krymu; utopil se v Černém moři. Přehled historie OIRU srov. Garold D. ZLOČEVSKIJ, *Obščestvo izučeniija rusknoj usadby (1922–1930)*, Moskva 2002; Idem, *Obščestvo izučeniija rusknoj usadby: jeho dejatelnost' i rukovoditeli (1920-e gody)*, Moskva 2011.

90 Srov. *Sredi kollekcióněrov*, 1923, č. 1–2, s. 61–62 (citováno podle: www.oiru.org/history/1923.html.html#n6).

91 Časopis vycházel v letech 1921–1924 a byl v té době jediným periodikem věnujícím se dějinám umění a sběratelství uměleckých předmětů. Šéfredaktorem a vydavatelem byl kunsthistorik Ivan Ivanovič Lazarevskij (1880–1948). Celkem vyšlo 48 čísel časopisu.

92 Průvodce vydané OIRU: *Podmoskovnyje muzei*, Moskva – Leningrad 1925; *Muzei i dostoprimečatelnosti Moskvy*, Moskva 1926; *Pamjatniki usaděbnogo iskusstva. Moskovskij ujezd*, Moskva 1928.

běnkou Praskovjou Sergejevnu Uvarovou (1840–1924) při Moskevské archeologické společnosti.⁹³

OIRU bylo zrušeno rozhodnutím Lidového komisariátu vnitra 20. srpna 1930 s odůvodněním, že svoji činnost vyvíjelo „bez jakékoli souvislosti s úkoly socialistické přestavby.“ Mnozí členové OIRU byli pronásledováni a padli za obětí represím. Z 97 členů, které měl spolek v roce 1929, bylo minimálně sedmáct uvězněno nebo popraveno.⁹⁴ Poslední předseda OIRU Alexej Nikolajevič Greč (1899–1937) byl zatčen v červenci 1930 a za „kontrarevoluční činnost“ odsouzen na deset let. Mimo jiné jej obvinili z toho, že pečuje o muzejní památky proto, aby je později mohl za příhodných podmínek prodat bývalým majitelům, kteří emigrovali. Greče poslali do Soloveckého pracovního tábora, odkud byl ze zdravotních důvodů předčasně propuštěn v roce 1935. Znovu byl zatčen v listopadu 1937 a obviněn z „pro německé špionáže“ (v té době učil němčinu a angličtinu v Tule). Dne 7. března 1938 byl zastřelen.⁹⁵

Ze strany sovětského státu nebyl žádný velký zájem udržovat v historické paměti povědomí o šlechtických usadběch. Šlechtickou kulturu nebylo možné ovšem zcela vymazat. Obraz usaděb byl pevně zakořeněn v ruské literatuře, která se dostala do národního literárního kánonu sovětské éry. Důležité místo měl i ve výtvarném umění. Stát se staral o to, aby v historickém povědomí zůstal jediný univerzální obraz šlechtické kultury, a sice spojení s nevolnictvím a třídní nerovností feudalismu.

Bývalým šlechticům žijícím v SSSR šlo po celou dobu stalinismu především o život.⁹⁶ Později se situace sice zlepšila, pro udržování kolektivního vědomí ovšem nadále nebyl prostor. Jiná situace panovala v exilu. Exodus šlechty z Ruska s sebou přinesl vydávání jejich memoárů v zahraničí. Mnoho aristokratů a aristekratek takto svůj životní příběh zveřejnilo.⁹⁷ Zdaleka se nejednalo jen o politicky aktivní je-

93 Ljudmila V. IVANOVA, *Tragičeskije sudby členov Obščestva izučeniija russkoj usadby*, Russkaja usadba 2 (18), 1996, s. 322.

94 Ibidem, s. 321–327.

95 Ibidem, s. 323; Garold D. ZLOČEVSKIJ, *Aleksej Greč: Rasstreljannyj talant*, Russkaja usadba 7 (23), 2001, s. 612–613, 619.

96 K životu a strategiím přežití šlechty a obecně bývalých elit ve 20. a 30. letech srov. Sofja ČUJKINA, *Dvorjanskaja pamjat': „byvsije“ v sovetskom gorode (Leningrad, 1920-30-e gody)*, Sankt-Petěrburg 2006; Tatjana M. SMIRNOVA, *„Byvsije ljudi“ Sovetskoj Rossii. Strategii vyživaniija i puti integracii 1917–1936 gody*, Moskva 2003; D. SMITH, *Former People*, s. 213 ad.

97 Soupis exilové memoárové literatury srov. *Rossija i rossijskaja emigracija v vospominanijach i dnevnikach: annotirovannyj ukazatel' knig, žurnalnych i gazetnych publikacij, izdannyh za rubežom v 1917–1991 gg.*, 4 vols., Moskva 2003–2006.

dince, které vedl záměr vysvětlit a obhájit svoji politickou roli v revolučních událostech. Ženy figurovaly v exilové memoárové literatuře stejnou měrou jako muži. Motivace pro psaní pamětí byla zjevná. Autoři zamýšleli podat svědectví o turbulentních událostech, které prožili. V osobní rovině se potřebovali vyrovnat s prudkou změnou, kterou pro ně ztráta vlasti a blízkých znamenala. Současně chtěli uchovat vzpomínky na domov v rodinné paměti příštích generací a mohli přitom očekávat návrat do Ruska.

Největší intenzitu mělo vydávání této memoárové literatury v meziválečné době. Pokračovalo kontinuálně ovšem i po druhé světové válce. A ačkoli se většina memoárů aristokratů kriticky vymezovala vůči revoluci a sovětskému podání historie, mnohé z exilových textů nebyly původně určeny k publikování. O tom rozhodla až generace dětí nebo vnoučat, někdy až po smrti autorů. Motivací bylo i uctění památky rodičů.

Exilové memoáry měly i výchovný cíl: chtěly ukázat, že šlechta nebyla zrádcem, nýbrž vždy sloužila Rusku. „Naši předci vždy stáli blízko lidu a stýkali se s ním jako s bratry. Osobní zájmy vždy ustupovaly zájmům státu a dějiny Ruska neznaly jiné Obolenské. Za 35 let sovětského režimu zahynulo mnoho členů našeho rodu, kteří se nehodlali sklonit modlám.“⁹⁸ V tom nacházíme analogii k francouzským šlechtickým memoárům první poloviny 19. století.⁹⁹ Podobně jako francouzská aristokracie donucená k emigraci po roce 1789 a navrátilivši se po roce 1814, i ruská aristokracie chtěla obhájit svou historickou roli.

Aristokracie v dalších zemích Evropy se rovněž musela vyrovnat se změnami režimu, ztrátou sociální a ekonomické výlučnosti, konfiskacemi majetku a nebezpečím fyzické likvidace.¹⁰⁰ Můžeme však prohlásit, že nikde nebyly tyto změny a hrozby tolik radikální a definitivní jako v Rusku, kde nedošlo k restauraci monar-

98 A. V. OBOLENSKIJ, *Moji vospominanija*, s. 50.

99 V. CHURCH-DUPLESSIS, *Aristocrats into Modernity*, s. 274; Arno MAYER, *The Persistence of the Old Regime. Europe to the Great War*, New York 2010, s. 8; Damien ZANONE, *Ecrire son temps: les mémoires en France de 1815 à 1848*, Lyon 2006, s. 22, 118–119.

100 David CANNADINE, *The Decline and Fall of British Aristocracy*, New York 1999; Anthony L. CARDOZA, *Aristocrats in Bourgeois Italy. The Piedmontese Nobility, 1861–1930*, Cambridge 2002; V. CHURCH-DUPLESSIS, *Aristocrats; Adel und Moderne. Deutschland im europäischen Vergleich im 19. und 20. Jahrhundert*, Eckart Conze – Monika Wienfort (eds.), Köln – Weimar – Wien 2004; Suzanne FIETTE, *La noblesse française des Lumières à la Belle Époque. Psychologies d'un adaptation*, Paris 1997; *Landownership and Power in Modern Europe*, Ralph Gibson – Martin Blinkhorn (eds.), London 2001; Eagle GLASSHEIM, *Noble Nationalists: the Transformation of Bohemian Aristocracy*, Cambridge 2005; David HIGGS, *Nobles in Nineteenth-Century France. The Practice of Inegalitarianism*, Baltimore 1987; Dita HOMOLOVÁ-JELÍNKOVÁ, *Šlechta v proměnách. Osudy aristokracie v Československu v letech 1918–1948*, Praha

chie jako ve Francii po napoleonských válkách. Neproběhly ani restituce majetku jako v některých zemích střední Evropy po roce 1989. Rusko si nevytvořilo pro restituční proces legislativní nástroje a navíc značná část šlechtických statků podlehla definitivní zkáze.

Kolektivní paměť se udržovala v exilu, zatímco v Sovětském svazu ji nahrazovala paměť historická. Šlechtě v ní byla přiřčena negativní role parazitické a vykořisťovatelské třídy. Zcela vymazat šlechtu z paměti dost dobře možné nebylo, jelikož klasická ruská kultura, k níž se sovětská společnost hlásila, byla se šlechtou úzce spojena. Puškin, Lermontov nebo Tolstoj nemohli být zapomenuti, ovšem šlechtický původ nebyl tím, co v jejich příběhu bylo zdůrazňováno. Historická paměť ve vztahu ke šlechtě nebyla absolutně zničena, byla ovšem zdeformována.

Pro krizi historické paměti je příznačná epizoda z paměti Sergeje Golicyna. Po roce 1917 se nikdy do Bučalek nevrátil, i když na ně neustále vzpomínal a pak tvrdil, že se mu o nich zdálo. Ačkoli se po druhé světové válce mohl na rodinnou usadbu jet podívat, neučinil tak. Navštívily ji jeho sestry a vyprávěly mu, co viděly: „Všechno zarostlo plevelem. Vsjo zaroslo burjanom. Poničená, oprýskaná kostra dávno zavřeného kostela se tyčila na dvoře mechanické dílny. Na pravé straně, kde byl hrob naší sestry Ženěčky, se válely rozbité zemědělské stroje. A tam, kde byl kdysi Starý a Nový sad, byly nově postavené dvoupodlažní domy. Sestry se dozvěděly, že Malý dům přežil německou okupaci a byl rozebrán na palivové dřevo teprve nedávno. Střechou teklo a stěny začínaly hnít. Sestry se pokusily nalézt zbytky lipových alejí, ale řekli jim, že vše bylo vykáčeno za války na otop. Našli jen jeden mohutný suchý kmen. Přežil, protože žádná pila ho nedokázala podříznout. Určitě to musel být starý javor, který tam rostl už za mého pra-pradědečka knížete Fjodora Nikolajeviče, a na jehož listech jsme dostávali ve svátek zmrzlinu. V Bučalkách bylo ústředí sovchozu. Sestry se ptaly obyvatel – jestlipak víte, co tady bylo předtím? Většina z nich byli nově příchozí a nebyli schopni na nic odpovět; někdo řekl, že slyšel, že tam údajně žila nějaká knížata [...].“¹⁰¹

2017; Natalie PETITEAU, *Élites et mobilités: la noblesse d'Empire au XIXe siècle (1808–1914)*, Paris 1997.

101 S. M. GOLICYN, *Zapiski ucelejšego*, Naše nasledije, 2001, č. 57, s. 111.

Návrat paměti. Usadby a doba postsovětská

Změna ve vnímání kultury usaděb pomalu nastala ve 2. polovině 70. let. Striktní spojování usaděb s obdobím od Petra Velikého do zrušení nevolnictví bylo rozvolněno a začaly být studovány jako fenomén ruské kultury od středověku až do 20. století.¹⁰² Zásadní impuls pro obnovení vědeckého a veřejného zájmu o usadby přinesla perestrojka a politické změny konce 80. let. V roce 1988 začal vycházet kulturně-historický časopis *Naše nasledije*. Od prvního čísla se věnoval i usadbám. Šlechta a šlechtická kultura v obecné rovině zůstaly jedním z profilových témat časopisu až do dnešních dnů.¹⁰³ K rehabilitaci šlechtické kultury jako základu ruské národní kultury a tudíž něčeho, co je hodné vědeckého zájmu i pozornosti širší společnosti, velice přispěl literární vědec Jurij Michajlovič Lotman (1922–1993) svými popularizačními televizními přednáškami na konci 80. let. Z nich později vznikla slavná kniha *Besedy o ruské kultuře*. Lotman přesně vyjádřil problém sovětského přístupu ke šlechtické kultuře jako něčemu apriorně negativnímu, spojenému s obrazem „vykořisťovatele“: „[...] zapomínalo se, že ona velká ruská kultura, která se stala národní kulturou a zrodila Fonvizina a Děržavina, Radiščeva a Novikova, Puškina a děkabristy, Lermontova a Čaadajeva, a která vytvořila základy pro Gogola, Gercena, slavjanofily, Tolstého i Ťutčeva, byla šlechtickou kulturou. Z historie nelze vyškrtnout nic. Platí se za to příliš drahá cena.“¹⁰⁴

V roce 1992 byla obnovena činnost Obščestva izučeniija ruskoj usadby (OIRU). Hlavní iniciátorkou se stala pracovnice Ruské akademie věd (RAN) Ljudmila Vasiljevna Ivanova (1928–1999). Zorganizovala v roce 1992 konferenci *Ruská usadba od konce 17. do počátku 20. století: otázky výzkumu a obnovy*, na níž bylo potvrzeno ~~obnovení~~ OIRU. Referáty z konference byly publikovány, což dalo vzniknout sborníku / ročence *Russkaja usadba*. Znovuzaložení spolku bylo podpořeno Ruským mezinárodním fondem kultury a osobně jeho předsedou Dmitrijem Sergejevičem Lichačovem (1906–1999). Důležitou podporu poskytla také Archeografická komise Ruské akademie věd. Prvním předsedou OIRU byl doktor dějin umění Vsevolod P. Vygolov (1929–1995), po něm Ljudmila V. Ivanova (1995–1999), od roku 2000 doktor zeměpisných věd Jurij A. Vědenin.¹⁰⁵

102 M. V. NAŠČOKINA, *Aktualnyje problemy*, s. 10–11.

103 Srov. <http://www.nasledie-rus.ru/>, 9. 8. 2020.

104 Jurij M. LOTMAN, *Besedy o ruskoj kultuře. Byt i tradicii russkogo dvorjanstva (XVIII – načalo XIX veka)*, Sankt-Petěrburg 1993, s. 15.

105 Bilance okolností vzniku a novodobé historie spolku srov. Marta A. POLJAKOVA, *Obščestvu izučeniija ruskoj usadby – 25 let*, *Russkaja usadba* 22 (38), 2017, s. 10–24; Marija V. NAŠČO-

Obnovená OIRU se jednoznačně přihlásila ke své předchůdkyni z 20. let.¹⁰⁶ Za hlavní cíl si položila všestranný výzkum usadby jako fenoménu národní kultury od středověku do současnosti. Nové pojetí se odrazilo v řadě textů z přelomu tisíciletí, které pojednávaly o usadbach ve všeruském měřítku nebo i na regionální úrovni.¹⁰⁷ Odborná debata o usadbach jednoznačně překročila hranice specializovaných spolků a klubů nadšenců-amatérů. Dnes je zcela legitimní součástí hlavního proudu národní historiografie a pronikla do ústředních vědeckých časopisů.¹⁰⁸

V OIRU pracují specialisté mnoha vědních oborů (historici, kunsthistorici, architekti, archeologové, filologové, restaurátoři, botanici, dendrologové, pracovníci z praxe – muzejníci, knihovníci aj.). Společnost pořádá od roku 1993 každoroční konference, obvykle v říjnu a listopadu. OIRU úzce spolupracuje s muzei a těsnou vazbu si udržuje s někdejšími usadbami a v současnosti také muzei v blízkosti Moskvy: Archangelskoje, Kuskovo, Ostankino, Ostafjevo.

OIRU není pouze elitní vědeckou společností, ale je široce otevřená veřejnosti. V roce 2017 měla přes 500 členů. Každý měsíc se konají veřejná zasedání, společnost organizuje terénní výzkumy a exkurze. Marija V. Naščokina ve své programové studii bilancující historické přístupy k usadbám a aktuální problémy jejich výzkumu upozornila na klíčový prvek činnosti OIRU: pomáhat v prohlubování historických znalostí a rozšiřovat historickou paměť mezi mládež.¹⁰⁹

OIRU vyvíjí intenzivní osvětovou činnost a snaží se všemožně chránit usadby, podílet se na jejich renovaci či upozorňovat na nebezpečí, které jim hrozí.¹¹⁰ V samotném Rusku není situace zdaleka ideální. Řada usaděb dále chátrá, nachází se v dezolátním stavu a nečeká je nic jiného než řízená demolice nebo samovolný rozpad. Takový je osud kdysi slavného Muromceva. Za jiných okolností by mohlo

KINA, *Itogi dvadcatiletija i perspektivy izučeniija ruskago usaděbnogo nasledija*, Ibidem 19 (35), 2014, s. 11–19; Eadem, *Aktualnyje problemy izučeniija ruskog usadby*, Ibidem 13–14 (29–30), 2008, s. 7–16; *Chronika OIRU 2013–2017*, Ibidem 23 (39), 2018, s. 469–496.

106 M. A. POLJAKOVA, *Obščestvu*, s. 24.

107 *Mir ruskog usadby*, Ljudmila V. Ivanova (red.), Moskva 1995; *Architektura ruskog usadby*, Nikolaj F. Guljanickij (red.), Moskva 1998; Marija V. NAŠČOKINA, *Dvorjanskije gnězda Rossii. Istorija, kultura, architektura*, Moskva 2000; Eadem, *Ruskaja usadba Serebrjannogo veka*, Moskva 2007; Jelena V. CHOLODOVA, *Poreformennyje usadby Kurskoj gubernii. 1861–1917 gody*, Kursk 2007; Jelena N. SAVINOVA, *Ruskaja usadba. Serebrjannyj vek*, Moskva 2008.

108 Srov. *Ruskaja usadba i jejo sudby*. „Kruglyj stol“, Otečestvennaja istorija, 2002, č. 5, s. 133–159.

109 M. V. NAŠČOKINA, *Aktualnyje problemy*, s. 15.

110 V jednom z čísel sborníku *Ruskaja usadba* byly publikovány návrhy na znovupostavení usaděb zničených v průběhu 20. století, např. námi zmíněné golicynovské Zubrilovky. Srov. M. A. POLJAKOVA, *Obščestvu*, Ruskaja usadba 22 (38), 2017, obrazová příloha „Diplomnyje raboty studentov RAŽViZ Ilji Glazunova“.

sloužit jako ideální příklad historismu v architektuře usaděb. Dnes jeho ruiny ukazují tragické zvraty moderních ruských dějin.¹¹¹

Určitou šancí pro usadby je zájem bohatých soukromníků. Ti si mnohé staré usadby koupili nebo pronajali od státu za symbolickou cenu jeden rubl za 1 m². Rozsáhlá usadba Marjino u Petrohradu, postavená pro Stroganovy a později v majetku Golicynů, dnes slouží jako hotel.¹¹² Rovněž ruina usadby Puščino na Nare (u Serpuchova v moskevské oblasti) byla koupena soukromníkem, který začal s její rekonstrukcí.¹¹³

V jiných případech podobné záměry selhaly. Příkladem budiž usadba Znamenskoje-Rajok, postavená v tverské gubernii ve 2. polovině 18. století pro generála Fjodora Ivanoviče Glebova (1734–1799). Stavitelem usadby byl Nikolaj Alexandrovič Lvov a jednalo se o vynikající ukázkou vlivu palladianismu v klasicistní architektuře. Od roku 2004 byl nájemcem poslanec Státní dumy Vladimir Michajlovič Kononov, který počítal s adaptací na hotel. Dílčí rekonstrukce skutečně proběhla, jenže postupem let investoři ztratili zájem a od roku 2014 začalo Znamenskoje opět pustnout. Nakonec v roce 2018 usadbu vzalo pod ochranu Ministerstvo kultury Ruské federace.¹¹⁴

V této aktivitě se OIRU neomezuje pouze na území Ruské federace. Fenomén ruské usadby byl jevem imperiálním a přirozeně se týkal i území, která dnes již nejsou součástí Ruska. OIRU tedy sleduje situaci i na Ukrajině či v Bělorusku. Rozhodně není dobrá, což můžeme pozorovat na stavu usadby Šarovka v charkovské oblasti. Ta byla znárodněna hned v roce 1917. V roce 1925 v ní bylo zřízeno sanatorium pro léčbu tuberkulózy. Po celou dobu jeho existence neproběhla žádná renovace hlavní budovy. V roce 2009 byli poslední pacienti převezeni do jiných ústavů a začala pomalá rekonstrukce. Jak dokládají amatérské filmy z exkurzí v komple-

111 M. V. NAŠČOKINA, *Zamok v Muromceve*, s. 671–674, 682, 690–693. Srov. také amatérský film *Usadba Chrapovickogo Muromcevo*. Zveřejněn 29. 9. 2015. Dostupné na: https://www.youtube.com/watch?v=B_HaX1t9eLQ, 3. 4. 2020.

112 V Marjino se po revoluci průběžně vystřídaly Muzeum šlechtického života, sanatorium pro členy Akademie věd, Hornicko-geologický institut Akademie věd a nakonec dětský domov. Srov. <https://usadbamarjino.ru/history/manor/osnovanie-usadby-marino>, 3. 4. 2020. Srov. Sergej O. KUZNEČOV, *Stroganovy. 500 let roda. Vyše tolko cari*, Moskva 2012, s. 513–530.

113 Srov. Je. M. KISELJOVA, *Podmoskovnaja usadba Puščino-na-Nare*, *Russkaja usadba* 21 (37), 2017, s. 487–500.

114 Reportáž *Usadba „Znamenskoje-Rajok“ prevraščajetsja v ruiny*, TV Tver, 23. 8. 2016. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=J3cZSMrk14>, 2. 4. 2020; Reportáž *Usadba Znamenskoje-Rajok v Tverskoj oblasti nuždajetsja v restauracii*, *Rossija* 1, 10. 10. 2019. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=jrxr-9m4qTU>, 3. 4. 2020.

xu usadby, renovace příliš nepokročila. Usadba je stále ve velice chatrném stavu, park je zanedbaný a řada objektů v něm se rozpadá.¹¹⁵

Když se šlechta začala po rozpadu SSSR vracet do Ruska, přinášela s sebou i svou rodovou a kolektivní paměť. Rekonstruovala se šlechtická organizace Ruské šlechtické shromáždění (Rossijskoje dvorjanskoje sobranije).¹¹⁶ Od 90. let do současnosti bylo publikováno nepřeberné množství pamětí a deníků. Jednalo se o překlady starších textů původně vydaných v exilu i o zcela nové objevy z ruských i zahraničních archivů a rodinných pozůstalostí. Tímto způsobem ruská společnost začala znovu odkrývat historii šlechty a usaděb.

Vzhledem k dlouhým desetiletím trvání exilu se navraceli spíše potomci exulantů, než ti lidé, kteří Rusko opustili po roce 1917. A pro děti a vnuky se mnohdy jednalo o objevení toho, co sami nikdy na vlastní oči neviděli, ale dobře znali z vyprávění a vzpomínek rodičů, prarodičů a dalších příbuzných. Syn Lidije Vasilčikové, Georgij Vasilčikov, navštívil Lotarevo v srpnu 1994. Prohlédl si místa spojená s posledními dny strýce Borise. Vzdal poctu předkům v rodinné hrobce v polorozbořeném kostele ve vsi Korobovka. Šel se podívat, kde stála usadba. Jeho průvodce, velitel místní milice, ho předem upozornil, že z ní skoro nic nezůstalo. „Upřímně řečeno, nečekal jsem takové [zvýrazněno v originále] zpusťování, ani jsem nečekal, že budeme muset dlouho bloudit kolem, než najdeme nedávným deštěm umytou písčitou cestu plnou výmolů, kterou – jak bylo řečeno – položili před usadbou. Po parku a sadu, které kdysi obklopovaly dům, nebylo samozřejmě ani stopy. Všechn terén zarostl hustým křovím, ze kterého tu a tam trčely ušlechtilé dřeviny. A najednou u křižovatky jsem spatřil mně známou jabloň obrostlou trnkou. V mamčině fotoalbu právě taková stála před zadním balkónem domu a na spodní větvi visely dětské houpačky.“¹¹⁷ S Vasilčikovem se tedy do Lotareva vrátila rodová paměť; nesmíme ovšem zapomenout, že sám Vasilčikov nikdy neviděl existující usadbu. Vše znal pouze z fotografií, vyprávění a memoárů matky. Přesto právě on dobře ilustruje, jak se v postsovětské době uzavřel pomyslný kruh: kolektivní paměť šlechty vplula do historické paměti ruské společnosti. Vasilčikov sám o to přičinil autorovými texty do časopisu *Naše nasledije*, včetně edice rodinné kroniky *Kniga suděb*.¹¹⁸

115 *Šarovka – zámek i usadba Leopolda Königa v video exkursii*. Film natočen v roce 2015. Srov. <https://www.youtube.com/watch?v=vLcydHRSYSw>, 2. 4. 2020.

116 Srov. <http://www.nobility.ru/rus/rds/#htop>, 10. 2. 2020.

117 *Lotarevskaja Kniga suděb*, s. 84.

118 Bibliografie Vasilčikových textů srov. *In Memoriam. Georgij Illarionovič Vasilčikov*, *Naše nasledije*, 2008, č. 85, s. 41.

Šlechtická sídla tradičně střežila rodinnou paměť. A naopak byla uchovávána ve šlechtické rodinné paměti. V případě ruské aristokracie nucené po revoluci emigrovat došlo mnohokrát k tomu, že samotné sídlo sice podlehllo zkáze a zmizelo z povrchu zemského, nebylo však vymazáno z paměti. I v exilu, díky vzpomínkám zachyceným v psané, obrazové či ústní formě, nadále existovalo. Vzpomínky se přenášely v rodinné paměti napříč generacemi a jejich prostřednictvím se nakonec vrátily do Ruska.

Postsovětská společnost se určitým způsobem vyrovnala s dědictvím minulosti rehabilitací šlechtické kultury. Jedná se však o složitý proces, v němž historici i amatérští nadšenci bojující o záchranu usaděb nemají vždy lehkou pozici. Důležité bylo, že šlechtická paměť a paměť rodových sídel se díky úsilí jednotlivců i spolků opět stala součástí širší historické paměti. Signifikantní roli v tomto směru hrají organizace jako OIRU a odborné i populárně-historické časopisy typu *Russkaja usadba* či *Naše nasledije*. Alespoň v těchto kruzích jsou usadby brány za integrální součást ruské národní kultury přesně tak, jak je chápala a prezentovala šlechta před revolucí. Můžeme v tom spatřovat určitou nostalgii dnešní společnosti po „klidném 19. století“ a idealizaci starého Ruska. Je to také výsledek propojení kolektivní paměti šlechty a historické paměti ruské společnosti.

SUMMARY

The paper deals with two fundamental problems. The first one is the role the country estate had played in the aristocratic family memory, the primary focus being on passing down the memory of a particular mansion down the generations. The second is a wider public discourse about the nobility, its history and its position in the society. This discourse is presented using the image of country mansions in the collective memory of the nobility and the collective memory of the society.

The paper illustrates the issue of passing of the memory down the generations with examples of several *usad'by* – most prominent being Lotarevo (Prince Vyazemsky) and Buchalki (Prince Golitsyn). Both *usad'by* were closely connected to the everyday life of the families and both personal and family memory were heavily fixed on the two particular *usad'by* (see the memoirs of Princess Lydia Vasilchikova, neé Vyazemska, and the memoirs of Prince Mikhail V. Golitsyn and Sergei M. Golitsyn). After the Revolution, Vasilchikova emigrated and kept the memory of the family mansion alive in the exile, even though Lotarevo was completely destroyed in summer 1917. Buchalki, the mansion of Princes Golitsyn, were not destroyed – nevertheless, Sergei Golitsyn lived his whole life in the Soviet Union and has last seen the mansion as a child. Nevertheless, he retained a very clear memory that he passed down onto the next generations.

Personal and family memory often grew over into the collective memory; the Russian nobility continued maintaining social contacts even in exile and the stories of *usad'by* became a part of collective memory, which was further maintained by exile societies, press publishing and, naturally, memoirs. Thus, we can talk about a continuous collective memory. Historic memory of the Russian and Soviet society had, on the other hand, been deformed in the course of the 20th century. The image of aristocratic mansions and noble culture never vanished completely – however, it was portrayed in a very one-sided and negative manner, as decadent feudal culture. The situation had only started improving at the very end of the Soviet era, in the time of the Gorbachev's *glasnost* and in the post-Soviet era. Since 1990s, it is possible to talk about the aristocratic collective memory returning to Russia, by means of publishing memoirs and diaries, as well as with the actual exiled noblemen (or their descendants) coming back. This is illustrated in the paper by the visit of the former location of Lotarevo by Prince Georgy Vasilchikov, son of Lydia Vasilchikova.

